

Uşaq ədəbiyyatında düşüncə axtarışları

Simax Şeyda - 90

Simax Şeyda 1936-cı il iyunun 20-də Oğuz rayonunda anadan olub, əsl adı Simax Barux oğlu Yusveyevdir. Uşaqlıqdan ədəbiyyata meylli olaraq, Gəncədə orta təhsilini başa vurduqdan sonra Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanachılıq fakültəsində ali təhsilini davam etdirib. Daha sonra rayonlararası Xəlf Yaradıcılığı Evinə teatr və təsviri incəsənət üzrə metodist eləcə də direktor kimi fəaliyyət göstərib. 1965-ci ildən 1990-cı ilədək Bakıda Azərbaycan Teatr Cəmiyyətinin xalq teatrı kabinetinin müdiri və "Azərbaycan" Yaradıcılıq İstehsalat Birliyində redaktor vəzifələrində çalışıb.

Simax Şeyda uşaq ədəbiyyatında monzum nağıllarla, şeirlərlə və pyeslərlə zəngin bir yaradıcılıq yolu keçən şair olmaqla yanaşı hər zaman maraqlı oxunmuş homçının Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyat nümunələrini də yohudilərin dilinə tərcümə edən görkəmli tərcüməçilərdən biri hesab edilir. Onun yaradıcılıq yolu xüsusi uşaq şeirləri, monzum nağılları, pyeslər və maraqlı dramatik osorlər müəllifi olmaqla uşaq ədəbiyyatında xüsusi yer tutur. Simax Şeyda yaradıcılığında uşaqlar üçün yazılmış pyesləri möh əyləncəli və pedaqoji təsiri məlumdur. Onun "Təyyarə" adlı ilk uşaq şeiri kitabı 1964-cü ildə nəşr edilmiş, daha sonra "Mən balaca kosmonavtım", "Yaxşı qız", "Tülkü, tülkü, tülkü", "Kimi belə qız var", "Nağıl istəyən qız", "Yoxdur belə nədən", "Qızım qızlar içində", "Topçu Həsən", "Birco bunu bilirməm", "Qızıl sünbül-

Ritm Simax Şeyda yaradıcılığında yalnız şeir dili üçün deyil, dinləyicinin ritm duyumu üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Onun yaradıcılığında xas olan ritmik quruluş uşaqların yaddaşında daha sürətlə və uzun müddət qalmaqda şəiro musiqi hissi qatır, bəzən musiqi ilə birgə ifaya imkan yaradır. Bu zaman isə toqarlanan səs və ritm modelləri uşaqlarda ritmik oyuna aid cavab doğurur. Bu kimi cəhətlər bir araya gələndə isə onun şeirləri xalq musiqi, oyun və nəğmələrinə yaxınlaşmaqda daha doğma hissələr oyada bilirdi.

Uşaqların dünyanı qavramasında ritm təbii və ilkin ünsürlərdən biri hesab edilir. Ürək döyüntüsü, addım səsli, oyun zamanı yaranan toqarlanan hərəkətlər uşağın ritmik hissi formalaşdırır. Simax Şeyda bu psixoloji realiti intuitiv və ya məqsədi şəkildə nəzərə alaraq şeirlərində sadə, lakin abəhəng ritmik modellərdən istifadə edirdi. Bu modellər şeirin yaddaşda tez qalmasını təmin etməklə yanaşı, onu asanlıqla toqar olunan, dildə gözən bir mənə çevirirdi. Nəticədə şeir yalnız oxunan mənə kimi deyil, eyni zamanda səslənən, deyilən və oynanılan bir formaya bürünürdü.

Simax Şeydanın ritmik quruluşu çox zaman toqarlanan səs, alliterasiya yoni şeirdə eyni samitin toqar yolu ilə bədii təsiri gücləndirən ifadə vasitəsi olaraq və assonans yoni bir şeirdə bir və ya birdən çox eyni sahilin toqar üzərində qurulur. Bu toqarlılıq uşaqlarda ritmik oyuna xas olan cavab reaksiyası yaradır. Uşaq şeiri dinləyicinin passiv dinləyici mövqeyində qalır, oksino, ritmi hiss edir, ona qoşulmaq istəyir, bəzən misraları tamamlayır, bəzən də sadəcə ritmi uğun hərəkətlər edir. Bu xüsusiyyət

Simax Şeydanın şeirlərini performativ mənə çevirir, yəni bu şeirlər toqar oxumaq üçün deyil, ifa etmək, oxumaq, hətta oynamaq üçün də uğun idi.

Notico etibarlı, Simax Şeydanın poeziyasında ritm çoxşəxli funksiyaya malik olmaqla, yaddaşı gücləndirir, musiqi hissi yaradır, oyuna təşviq edir və şeir xalq modanizminin təbii axarına yaxınlaşdırma bilirdi. Bu xüsusiyyətlərin vohədi onun şeirlərində doğma, simitlik və estetik qat bəxş edirdi. Möh, bu səbəbdən Simax Şeydanın yaradıcılıq uşaqların yaddaşında uzunömürlü olmaqla, nəsil-dənə-nəslə ütürülə bilən poetik dəyərə çevrilir.

Azərbaycan folkloru - aşıq şeiri, xalq nağılları, lotiflər xüsusi ritmik və melodik elementlərə zəngindir. Simax Şeydanın bözi şeirlərində bu elementlər qısa fragmentlər toqarlanan motivlərdə xalq nəğmələrinin eləcə də oyun şeirlərinin ritmik xüsusiyyətlərinə uğunlaşmaqda sadə, yaddaqaalan səsləndirmə kimi özünü göstərir. Onun yaradıcılığında şeir toqar "oxuna bilən mətləb" olaraq dəyərliyəndirilmir eyni zamanda sosial-modni yaddaş, xalqın ritmlərinə inteqrasiya olunur. Möh Simax Şeyda yaradıcılığında şeirlərin ritmik və melodik quruluşu onları yalnız oxumaq üçün deyil eləcə də ifaya hazırlamaq üçün də əlvərləş etməklə səhnə performanslarında daha rahat oynamaq, səsləndirmək, ritm eləcə də hərəkət vasitəsilə mənə olaşa qurma bacarığını inkişaf etdirmək homçının birlikdə oxuma, oylonca toqarlarını zənginləşdirmək imkanını

daha geniş bir formada yaratmış olurdu. Bu isə şeirin yalnız ədəbi deyil, həm də pedaqoji funksiyasını gücləndirirdi.

Homçının Simax Şeyda pyesləri və şeirləri nitq inkişafına, söz ehtiyatına, fantaziyanın genişlənməsinə hər zaman kömək etmişdir. Simax Şeyda Azərbaycan klassik və müasir ədəbiyyat nümunələrini də yohudilərin dilinə tərcümə etməklə bu tərcümələr vasitəsilə Azərbaycan poeziyasını başqa dildə oxuyan oxuculara da çatdırmışdır. O, Nizami Gəncəvidən Əmirulla Gəncəviyədək bir çox Azərbaycan şeirlərinin şeirlərini də yohudilərin dilinə çevirərək geniş auditoriyaya təqdim etmişdir. Bu tərcümələrin əhəmiyyəti toqar mənə bir dildən digərinə köçürməkdə deyil, poetik ruhu, obrazlar sistemini və fəlsəfi qatları qorumaqda özünü göstərir.

Simax Şeydanın pyesləri və şeirləri nitq inkişafı, söz ehtiyatının zənginləşməsi və fantaziyanın formalaşması baxımından mühüm pedaqoji və estetik dəyərə malikdir. Onun tərcüməçili fəaliyyəti isə Azərbaycan ədəbiyyatını başqa dil mühitinə çıxarmaqla yanaşı, modniyotlararası dialoqlar gücləndirir və poeziyanın ümumbəşəri məhiyyətini bir daha təsdiqləyir. Bu çoxşəxli yaradıcılıq Simax Şeydanı yalnız ədəbiyyat xadimi deyil, eyni zamanda maarifi və modniyotlar arası geniş şəxli yaradıcılıq körpünü yaradan şəxsiyyət kimi səciyləndirməyə əsas verir.

Simax Şeydanın pyesləri və şeirləri uşaqların və gənə oxucuların nitq inkişafına hər zaman sistemli şəkildə təsir göstərir. Onun dil üslubu sadə, aydın və axıcı olmaqla yanaşı, eyni zamanda obrazlılıq və ifadə zənginliyi ilə seçilir. Mətdə işlədilən gündükləniş eləcə elementləri, dialoqların toqar quruluşu və obrazların canlı nitq oxucunu aktiv dil mühitinə cəlb edə bilirdi. Xüsusi pyeslərdə dialoqlar nitqin üstünlük toqar etməsi uşaqların düzgün intonasasiya, vurğu və mənitiq ardıcılıqla danışmaq bacarıqlarının formalaşmasına şərait yaratmış olurdu. Beləliklə, Simax Şeydanın osorləri oxucu üçün passiv oxu materialı deyil, nitq məqəd etdirən canlı ünsiyot modelinə çevrilirdi.

Söz ehtiyatının zənginləşməsi məsələsində onun yaradıcılıq mühüm rol oynayır. Simax Şeyda şeirlərində və pyeslərində müxtəlif tematik sahələrə aid sözlərdən - tobiot, moişat, emojiyalı, oyun, sosial münasibətlər - geniş şəkildə istifadə edirdi. Bu ləksik müxtəliflik uşaqların dünyagörüşünü genişləndirməklə yanaşı, yeni anlayışların mənimsənilməsinə də əsaslandırdı.

Fantaziyanın genişlənməsi Simax Şeydanın yaradıcılığında xüsusi yer tuturdu. Onun osorlərində tez-tez rast gəlinən personifikasiya yoni ədəbiyyatda və danışqda tobiot hadisələrini, heyvanlara, oşyalara, müccərdə anlayışlara insan (danışq, düşünmək, hiss etmək) kimi xüsusiyyətlərin verilməsi, cansız varlıqlar insan kimi təsvir etmə, nağılları situasiyalı, uşaq toqayışılına yaxın obrazları oxucunu real dünyanın sərhədlərindən kənara çıxarırdı. Bu motivlər uşaqi düşünməyə, oxu qurmağa, hadisələrini davamını təsvir etməyə təşviq edirdi. Fantaziya elementi burada realıqla qatış deyil, oksino, reallığı daha derindən qavra-

mağın bir vasitəsi kimi çıxış edirdi. Bu isə uşağın yaradıcı tofəkkürünün formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Simax Şeyda klassik yazı nümunəsi ilə "uşaqlara sadəcə naql olunan" şeir formasından kənara çıxır və uşaqi şeir məkannın fəal iştirakçısı olaraq toqar edirdi. Onun şeirlərində uşağın gündüklə həyat toqarlılıq oyun, tobiot, ailo, xəyal və məacəralar olaraq mərkəzdə corəyan edən hadisələr fonunda göstərilirdi. Bu yanaşma toqar hor zaman öz oxucusu olan uşaqlara müəyyən edir ki, o, şeirdə bəz verən hadisələrə yalnız tamaşaçı deyil homçının uşaq bu hadisələrdən hiss, dərə və mənəvi mənə çıxaran qəhrəmandır.

Simax Şeydanın şeirlərində uşaq obrazları görür, müşahidə edir, otfarı kəşf edir, maraqla soruşur və cavab axtarır eləcə də fikirlərini bozon xəyal, bozon realıqla qarışqı formada ifadə edə bilirdi. Məsələn, onun "Mən balaca kosmonavtım" kimi şeirlərində uşaq hom xəyal-porvər, həm də aktiv mövqə sahibi kimi çıxış edir: kosmos səyahətinə çıxmaq arzusu ilə hom öz idarəçilik bacarığını, həm də suallarını ifadə edir. Bu cür gədişat uşaqi passiv dinləyicinin real düşüncə sahibi olaraq bir subyekto çevirməklə toqarım edə bilirdi.

Simax Şeydanın uşaq şeirlərində tez-tez dialoqlar formaları və interaktiv elementlər mövcud idi. Mətn uşaqlara birbaşa ünsiyotə girir, onlardan cavab, reaksiya və düşüncə toqar edir. Beləliklə, uşaq oxucusu məşq edirdi, suallar qoyulur və bu suallar vasitəsilə o, fəal şəkildə şeirin ritmini və mənəsinə uşaşır. Şəirin uşaq şeirlərində ailo, kond-tobiot, münasibətlər və gündükləniş oyloncaqlar olmaq uşağın toqar tobiotə dairəsi geniş şəkildə təsvir olunurdu. Simax Şeyda həm də şeirlərində uşağın yalnız hiss etmədiyini, həm də düşündüyünü, öz duyğularını dilə gətirdiyini toqar edirdi. Uşağın öz düşüncələrini formalaşdırma prosesi yoni kənardan verilmis təlimatları yadda saxlamaq yox, öz düşüncələrini ifadə etmək şəirin mətnlərində hər zaman özünü çıxırdı. O, uşaq ədəbiyyatında yalnız şeir formasına deyil, monzum nağıllara da üstünlük verirdi. Monzum nağılları klassik uşaq şeirinə nisbətən daha geniş məkən və zaman ünsürlərində malik olmaqla uşağın fəal qəhrəman rolunda çıxması üçün daha çox imkan yaradırdı. Möh, bu baxımdan onun uşaq şeirləri onəvəvi passiv dinləyici modelindən fərqli olaraq, uşaqi çox hadisələrini mərkəzində duran subyekti, düşünən və suallar verən iştirakçı eləcə də duyğuları ilə yanaşı fikirlərini də ifadə edən sos kimi təsvir edirdi. Onun yaradıcılığında bəlli olan poetik mətləb iştirakçı olduq uşağın gündüklə həyatından çıxışlar edirdi. Simax Şeydanın uşaq şeirlərini əsas xüsusiyyəti ritmik sadəlikdir. Qısa misralar, toqarlanan səsliklər və danışq intonasasiya hər zaman uşaqi yaddaşına uğun formada qurulurdu. Simax Şeyda aşıq nisbət vermirdi. Onun didaktikası yoni emlləri, dilləri və incəsənəti öyrətmək məharəti hadisələrini içində gəzdirirdi. Simax Şeydanın bir çox uşaqi dialoqlar, səhnəvi və dramatik potensiala malik idi. Bu xüsusiyyət onun dramaturq kimliyinin poeziyada da özünü göstərdiyini hər zaman sübut edə bilirdi.

Homçının qeyd etmək lazımndı ki, Simax Şeyda Boxtiyar Vahabzadə, Səhrab Tahir, Ramiz Rövşən, Səməd Vurğun, Rəşad Rza, Süleyman Rüstəm, Nəbi Xəzri, Hüseyn Afiz, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cəmil, Əhməd Cavad kimi şairlərin və Azərbaycan aşıq ədəbiyyatının nümayəndələrindən olan Dirlil Qurbanı, Tufarqanlı Abbas, Aşıq Vələh, Sən Aşıq, Aşıq Ali, Aşıq Ələsgər, Molla Cəma və başqalarının osorlarını ümumilikdə 75 yaxın şəxslərin qəhrəmanlığı yohudilərin dilinə tərcümə edib. Bu toqarlılıq sadəcə sözlərin bir dildən digərinə köçürülməsi deyil, poetik ruhun, bədii-estetik dəyərin, obrazlı tofəkkürünün qorunub saxlanılması baxımından da diqqətlənişdir. Şairlərin ideya-mənzum zənginliyi, vətənpərvərlik duyğuları, insan təaleyi və zamanla bağlı fəlsəfi bəhəslər toqarlılıqlarında öz tobi ifadəsini daha dolğun bir şəkildə tapıb.

Bununla yanaşı, onun orijinal yaradıcılıqda xüsusi maraq doğurur. Rəil şeirləri, qəzəlləri və rübailəri mövzu müxtəlifliyi, dərən emosional yükü və səmimi ifadə toqarlılıq hər zaman seçilirdi. Bu osorlari insanın daxili ələmi, sevgi, zaman, həyatın fəaniyyəti, milli kimlik və mənəvi dəyərlər əsas poetik xətt toqarlılıq edirdi. Şair klassik Şəx poeziyasının forma və onəvərlərində uşaqi istifadə etməklə yanaşı, müasir duyum və düşüncə toqarlılıq də osorlarına uğunla gətirib.

Anar Ətoğru Burculiyev
Teatrşünas-tənqidçi

lər", "Padşah qız", "Ovcu Ayı", "Çiçək kimi şerlər", "Əğzəda izim var mənəm", "Nəğməli meşə" kimi məşhur osorləri maraqla oxunan ədəbiyyat nümunələridir.

Simax Şeydanın dili uşaqlar üçün asan anlaşılın ritmik və fikri aydın olan xüsusiyyətlərə malik olmaqla yanaşı homçının dərən mənəvi dəyərləri özündə ekb edirdirdi.

Onun bəzən xəyalpərvər və ritmik şeirləri folklor ənənələrində yaxın olmaqla uşaqlar üçün həm oxumaqlı, həm də səhnələşdirilə bilən mətnlər olaraq diqqət cəlb edirdi. Bu kimi qeyd edilən bəzi osorlər möh uşaqların yaddaşında qalan ritmik və melodik strukturla toqarlılıq edirdi. Homçının qeyd etmək lazımndı ki, Simax Şeydanın uşaqlar üçün yazdığı şeirləri bədii-estetik keyfiyyətlərinə görə də hom ədəbi, həm də modni kontekstdə xüsusi yer tuturdu. Onun çox zaman qələmə aldığı şeirləri xəyalpərvər və ritmik struktura malik olmaqla Azərbaycan folklor ənənələrinin estetikasına daha çox yaxınlaşmaq yalnız formadakı oxşarlıq deyil, eyni zamanda mənəsinin, duyğusunun və ifa modniyyətinin də bir növ "xalq yaddaşı"na bağlı olması ilə xarakterizə olunurdu. Uşaqlar üçün yazarkən müəllif sadə, lakin təsvir gücünü oyadan obrazlardan istifadə etməklə real gündüklədən çıxıb fantaziya dünyasına yol açaraq uşaqların daxili monoloqlarına uğun metaforik ifadələr yadda bilirdi. Bu xüsusiyyət isə onun yaradıcılığında xəyalpərvərlik ritmik strukturla birləşərək mətnləri hom xoş dinləyən, həm də yadda qalan edirdi.